

PROBLEMA MEMORIEI ÎN RELAȚIILE INTERNAȚIONALE. TRATATUL ROMÂNNO – UCRAINEAN (1997)

Paul Nistor

Depășirea unui trecut conflictual dominat de războaie pustiitoare, rapturi teritoriale și umilințe istorice este o provocare pentru multe state europene în conjunctura noii solidarități continentale din perioada post-război rece. Această redimensionare a trecutului necesită un efort al autorităților politice și al opiniei publice deopotrivă, în condițiile în care amintirea unor drame comunitare și a unor suferințe individuale a permanentizat ostilitatea dintre anumite națiuni.

Folosirea memoriei ca instrument al relațiilor internaționale poate servi unui climat de securitate prin detensionarea raporturilor dintre state, gestionarea conflictelor și transformarea foștilor opozanți în parteneri pe termen lung. Arta metamorfozării relațiilor conflictuale în parteneriat zonal este condiționată de abandonarea viziunii maniheiste a raporturilor bilaterale, în care un stat preferă statutul de victimă permanentă actualizând ciclic *imaginea de agresor* a vecinului.

Frecvența utilizare a memoriei ca armă de consolidare a ostilității, cu formula justificativă: „nu vom uita ce li s-a întâmplat strămoșilor noștri“, este abandonată în deceniile trecute și nu cadrează cu o epocă în care cooperarea regională este cheia stabilității continentale. Reconfigurarea unui trecut ce poate fi permanent interpretat, slujește viitorului, în funcție de finalitatea și obiectivele urmărite de actorii internaționali care vizează, cu insistență, apropierea părților peste drame istorice seculare.

Existența unor exemple fericite de uitare-iertare-redimensionare a trecutului în viața unor națiuni (cazul franco-german) ne stimulează în analiza, pe aceleași coordonate, a relațiilor României cu vecini problematici. Tratatul de bază româno-ucrainean, semnat în mai 1997, a oferit prilejul unei dispute pasionale în mass-media. S-au confruntat cei care au uzat de memorie ca instrument al menținerii tensiunilor dintre state și cei care, invocând pragmatismul și interesele României, au optat pentru cicatrizarea rănilor trecutului. Opiniile referitoare la textul acestui tratat, reflectate în presă, au fost puternic influențate de mediul politic intern și extern, în care o alianță CDR-USD proaspăt venită la putere încearcă persuadarea Pactului Nord-Atlantic pentru o decizie favorabilă integrării României, la summit-ul de la Madrid.

Textul tratatului, supus dezbaterii publice, indica tensiunile existente între cele două țări și contrar unui model experimentat cu succes (cel franco-german), evita prezentarea unei istorii complementare a celor două state în care interese comune și alianțe vremelnice să prevaleze asupra situațiilor conflictuale. Menit a contribui la „întărirea înțelegerii și încrederii reciproce între cele două popoare“, tratatul intenționa „lichidarea moștenirii dureroase a trecutului“, fără a prezenta și momente pacifice ale unei istorii comune¹. Așadar, din start era acceptat un handicap major, trecutul ca povară evidentă, și relevantă lipsa unor etape ale destinderii, apropierii și colaborării în cadrul unei bune vecinătăți. Sub semnul acestui trecut sumbru a stat întreaga polemică de presă, disponibilitatea opiniei publice românești spre uitare și iertare fiind aproape inexistentă.

Comentariile care vizau gradul de utilitate al tratatului se divid în două orientări diferite: pe de o parte, politicienii puterii CDR-USD având nevoie de o rapidă confirmare a înțelepciunii și abilității lor politice, pe de altă parte, opoziția, editorialiștii sentimentali și victimele războiului contra URSS.

Președintele Emil Constantinescu a fost primul care a deschis o retorică a puterii marcată de pragmatism, eludând amintirea unor episoade dureroase ale trecutului. „Istoria însăși nu ne dă dreptul să deturnăm acest spirit (n.a. al Actului final de la Helsinki) în favoarea unor nostalgii, oricât de corect motivate; istoria însăși ne interzice să facem din interesul național o noțiune arheologică“². Liderii PNT, Ion Diaconescu, Radu Vasile și Victor Ciorbea (premier), au motivat avantajele oferite de tratat prin prisma acumulărilor de securitate pentru România, dar evitând să arboreze problemele sensibile lăsate moștenire de o zbuciumată istorie est-europeană.

În contextul apropierii Summitului de la Madrid, guvernul român a fost acuzat de eterna VOX POPULI că abandonează patriotismul național pentru beneficii imediate. Acest refren, deranjant pentru putere, a revenit aproape zilnic, timp de două luni, în paginile ziarelor, iar ministrul de externe, Adrian Severin, s-a considerat obligat să explice: „Nici una dintre părți nu a făcut sacrificii istorice... nu se poate spune că o parte a câștigat și alta a pierdut“³. Asaltul argumentației sentimentaliste împotriva tratatului a fost stopat cu o analiză rece, calculată, prin care se indica misiunea construirii Marii Europe în această regiune, misiune dublată de o confirmare a creșterii securității prin întărirea inviolabilității frontierelor.

Răspunzând așteptărilor, elita politică și editorialiști care au apărut forma finală a textului tratatului, au apelat totuși la trucurile post-decembriste, lăsând să se înțeleagă posibilitatea unirii cu țara a Bucovinei și Basarabiei (în ciuda semnăturilor depuse pe acest tratat) în cazul în care situația internațională ar favoriza România. În acest context, seriozitatea negociatorilor români pare lovită de nulitate atât timp cât discursul oficial avea două măsuri, una pentru partea ucraineană – ce recunoaște fixarea definitivă a frontierei – și una pentru opinia publică românească – care nu admitea abandonarea fraților de sânge. Poziția generală adoptată de autoritățile române se regăsește într-o conduită

frecvent uzitată în plan internațional. Oficialii români s-au abținut de la utilizarea memoriei ca armă a permanentizării ostilității între vecini dar în același timp au refuzat discutarea trecutului în toată complexitatea lui. Prima jumătate a secolului al XX-lea a fost pusă pur și simplu între paranteze, liderii puterii preferând să-și inhibe orice comentarii asupra trecutului și să discute doar avantajele aduse de tratat pentru viitor. Micile succese obținute: apărarea identității minorității române din Ucraina, inviolabilitatea frontierelor, navigația pe brațul Chilia și demilitarizarea insulei Șerpilor au fost supradimensionate și prezentate metonimic, drept soluții la toate problemele istorice româno-ucrainene.

Criticile la adresa tratatului au fost lansate de pe poziții diverse, de la opoziția parlamentară până la comunitatea românilor din Bucovina de Nord. Fondul acestor opinii s-a referit la inacceptabilitatea cedării deliberate a unor teritorii istorice românești (Basarabia de Sud și Bucovina de Nord), gestul guvernului CDR-USD fiind plasat „imaginar” într-o continuitate dureroasă a invaziei sovietice din 1940. Recunoașterea frontierei fixate în iunie 1940 a echivalat, la nivelul mentalității unor grupuri, cu o complicitate între un guvern democrat de la finalul secolului al XX-lea și dictatorul Iosif Visarionovici Stalin, primul consfințind, inconștient și laș, o modificare teritorială decisă printr-un capriciu al forței.

Corneliu Vadim Tudor considera drept vinovați, pentru „cel mai grav act de trădare națională din istoria modernă a României”, pe ministrul de externe Adrian Severin și pe președintele Emil Constantinescu care „se poartă față de Basarabia și Bucovina precum Lenin și discipolul său Stalin”⁴. Dacă pentru PRM, Tratatul româno-ucrainean era „Diktatul de la Kiev”, Valeriu Tabără, liderul PUNR, solicita un referendum național și afirma despre aceia care vor semna acest document că devin „trădători de țară”⁵. Vehicularea ideii trădării de patrie și indicarea „trădătorilor” spre oprobiul public au fost utilizate la maximum de partidele ultranaționaliste PRM și PUNR, personalitățile române responsabile de încheierea tratatului preluând automat din aura negativă a dictatorilor sovietici care luaseră hotărâri cu efecte, aparent similare, pentru România.

„Tragedia națională” a anului 1997 era echivalată cu cea din 1940, amintirea atrocităților săvârșite de sovietici fiind reactualizată și hiperbolizată. Mircea Druc, președintele Partidului Reîntregirii, aducea drept argument împotriva tratatului „soarta și drepturile refugiaților, strămoșilor, exilaților, repatriaților, veteranilor și deținuților politici din Basarabia, Nordul Bucovinei, ținutul Herța, Maramureșul istoric, Transnistria...”⁶. Asociația Mondială „Pro Basarabia și Bucovina” în numele a 100.000 de membri declara că va da în judecată guvernul și președinția pentru „montarea unei crime premeditate contra Neamului Românesc. O crimă cum n-a mai cunoscut istoria noastră bimilenară. Un dezastru național față de care nu putem rămâne indiferenți”⁷.

Falsa echivalare cu tragedia reală a anului 1940 indica o întoarcere a refulatului dar și un artificiu discursiv menit să suplinească o neputință istorică. Ceea ce nu am putut salva în 1940 trebuia să recuperăm în 1997. Suferința trăită

în urmă cu 60 de ani obliga parcă la o acțiune națională de proporții, justificată patriotic și creștin, pentru sprijinirea românilor bucovineni și basarabeni. Uniunea Românilor Bucovineni, atenționând că prețul admitterii în NATO să nu fie trădarea conaționalilor, amintea într-un comunicat: „În fața propriei istorii și a lui Dumnezeu, cei ce abandonează speranțele de a se reuni cândva cu țara ale fraților lor oropsiți de nedreptate și cumplite suferințe, îndurate creștinește în teritoriile cotate de fosta Uniune Sovietică, doar pentru a le merge lor mai bine, nu pot fi considerați decât mancurți sau chiar trădători de neam și țară și tratați ca atare”⁸.

În istoria românilor, anul 1940 este trauma generică, dezastrul prin excelență. Prin prisma celor îndurate de românii integrați imperiului sovietic în anii '40, suferința a fost extinsă și asupra urmașilor acestora, bucovinenii și basarabeni primind statut de martiri naționali. Virtuțile lor erau consfințite de simpla rezistență la politica de deznaționalizare și se impuneau ca un antagonism evident față de lașitatea și trădarea guvernărilor CDR-USD. Presa lunilor mai și iunie 1997, deși mobilizată politic pentru a contribui la admiterea în NATO, reflecta o empatizare deosebită cu românii „abandonați”. Bucovina de Nord suferea o metamorfoză evidentă, o periferie geografică românească devenind centru al virtuților naționale. Reacția pentru apărarea acestei regiuni trimitea la nostalgie a patriei pierdute, Bucovina identificându-se cu un nucleu medieval de stăruință românească, un sâmbure tare al națiunii, încărcat de glorie politică și simboluri ale spiritualității românești. În aceste condiții, Vatra Românească nu se sfa să-i numească pe susținătorii tratatului „trădători de neam și ocol părintesc” iar Bucovina să fie văzută ca unul din puținele spații de puritate ale civilizației noastre⁹.

În contextul anului 1997, putem afirma că reacția unei părți a opiniei publice românești, de blamare a respectivului document bilateral, se explică prin rememorarea suferințelor din anii '40 și prin repulsia față de noi „petece de hârtie” care să deturneze soarta neamului românesc. Astfel, raportarea la Pactul Ribbentrop-Molotov devenea absolut necesară și existau numeroase voci care cereau ca partea ucraineană să dezavueze infama alianță sovieto-nazistă. Refuzul Ucrainei a permis identificarea acestui stat cu orgolioasa și intransigentă Uniune Sovietică iar o senzație aproape generală a fost aceea că Bucureștiul nu negocia cu un vecin nou ci cu un adversar tradițional. *Perpetuarea metonimică a imaginii URSS în silueta statului ucrainean era justificată de moștenirea patrimonială a unor teritorii smulse prin forță și de refuzul guvernului de la Kiev de a face concesii teritoriale sau chiar de a accepta un gest de bunăvoință, cu conotații morale reparatorii, cum ar fi fost condamnarea Pactului Ribbentrop Molotov.*

Această perspectivă asupra Ucrainei indica și o precauție românească față de noile state apărute la final de secol XX care nu-și definiseră încă o atitudine clară în relațiile internaționale. Senzația imediată era totuși una de promovare a aceluiași temeri ideologice, indiferent de numele statului cu care împărțeam

granița răsăriteană. Persistă așadar ideea unei continuări simbolice a războiului rece, o continuitate care conservă tensiunile din regiune și care împiedică revenirea la normalitate. Granițe trasate arbitrar, state mici menținute în umilință și disconfort față de vecinii mai mari, tirania Marelui Frate de la Est, pusee de naționalism slav și tipul de regim politic din Ucraina dau impresia că războiul rece este în plină desfășurare într-un est european în care timpul folosea o altă măsură.

Dacă pactul Ribbentrop-Molotov întărea ideea unui complot internațional față de România (marile puteri având atunci capacitatea de a hotărî destinul statelor mici) anul 1997 amenința, în opinia unora dintre români, să reconfirme această practică. Alianța Nord-Atlantică sprijinind Ucraina ca mod de îndepărtare a Rusiei față de Europa Centrală, dădea impresia că influențează România în chestiunea tratatului, inviolabilitatea granițelor statului slav fiind mai importantă decât soarta a sute de mii de români. Din nou România era plasată în postura de victimă a unor combinații internaționale, cedarea Bucovinei de Nord și a Basarabiei de Sud urmând a se face ca preț cerut pentru promisiunile de integrare în NATO. Invocarea responsabilității marilor puteri față de un stat mic precum România, se îmbina perfect cu lamentația clasică ce impunea ca dreptatea să fie în mod automat de partea celui mai mic și mai slab, o soluție alternativă echivalând cu un complot malefic.

Din fondul declarațiilor care însoțeau critica tratatului se desprindea ideea alterității evidente față de Ucraina. Nu doar opozanții dar nici măcar oficialii români nu vorbeau de o istorie complementară sau o apropiere civilizațională. Acest lucru nu se dorea cu adevărat. Ucraina este doar o civilizație slavă, realmente diferită de cea românească iar dorința de apropiere nu transpare nici din acele politicoase declarații ale diplomaților. Dacă trecutul ne despărțea prin răni deschise nici prezentul nu indica un destin comun. În mod frecvent, alteritatea unui prezent post război rece făcea referire la un mediu politic semitotalitar în Ucraina, cu o manifestare externă pe măsură și o construcție a identității naționale bazată pe naționalism și intransigență. Din contră, România era țara unde triumful democrației fusese demonstrat prin alegerile din noiembrie 1996.

În apărarea discursului anti-tratat au fost aduse și punctele forte care țineau de exploatarea memoriei naționale. Bucovina și Basarabia nu erau doar teritorii aflate în litigiu printr-un rapt teritorial condamnabil ci și spații pulsând de istorie românească, acoperite de locuri ale memoriei. Într-un comunicat lansat de Asociația Ortodoxă Română din nord-vestul Germaniei, Comunitatea Română din Spania și Comunitatea Românilor din Franța se amintea: „Pe aceste locuri s-a format și dezvoltat poporul român. Aici s-a scris istoria noastră bimilenară. Cetățile Hotin și Cetatea Albă, martore ale acestei istorii, se află și azi pe teritoriul Ucrainei. Putem noi, românii, uita istoria multiseclară a Basarabiei și Bucovinei de Nord în cadrul statului voievodal Moldova?”¹⁰ Așadar tratativele nu puteau fi continuate în condițiile disputării locurilor memoriei. Acestea

conțineau o parte din istoria și spiritualitatea noastră și nu erau negociabile. Statul ucrainean se făcea vinovat de un sacrilegiu dureros în condițiile profanării acestor locuri. Ideea era întărită și de o delegație a minorității române din Ucraina, condusă de Vasile Tărățeanu, care îl prevenea pe primul ministru român de inoportunitatea semnării acestui tratat. Totuși, în caz de încheiere a actului bilateral, se solicita utilizarea liberă a simbolurilor naționale, revenirea la denumirea tradițională a satelor românești și chiar transformarea Codrilor Cosminului în Parc Național, cu rol de monument istoric pentru minoritatea română din regiunea Cernăuți¹¹. Conservarea locurilor memoriei devenise o problemă vitală, corelată cu teama de pierdere a identității în fața unui naționalism ucrainean agresiv.

Un alt „atu“ folosit de adversarii tratatului era cel al continuității, prezența românească sau pre-românească de 2000 de ani ridiculizând cei 50 de ani de apartenență teritorială la o republică ucraineană. Războiul duratei era completat, în date statistice, de un război al procentelor etnice, în 1775 românii constituind 77% din totalul populației. Schimbarea procentajului ar fi fost realizată printr-un genocid etnic ce nu putea fi iertat slavilor de la est, indiferent de numele pe care îl purta statul lor sau de regimul politic în exercițiu.

Vechea tradiție voievodală românească impunea și ea devalorizarea rivalilor, rutenii nefiind decât „fugarii de pe moșiile boierești polone din Galiția iar huțanii s-au strecurat în decursul vremurilor din Pocuția în Moldova“¹². Superioritatea aristocratică a românilor nu îngăduia coabitarea cu urmașii unor lucrători dependenți, care își pierduseră acum chiar și un minim bun simț față de cei care în trecut fuseseră atât de ospitalieri. Argumentul de civilizație transpare puternic față de o cultură slavă, în general neînțeleasă de cei mai mulți dintre români.

Opozanții tratatului s-au simțit încurajați și confirmați în pozițiile lor publice de marile agenții internaționale de presă. France Press lua în dezbatere cazul teritoriilor cedate de România Ucrainei Sovietice, în urmă cu o jumătate de secol, Reuter accentua ilegalitatea unei modificări oneroase a frontierelor în 1940, iar Associated Press comenta dorința guvernului român de a obține acceptul NATO prin orice compromis¹³. Prin implicarea agențiilor de presă consacrate, „rușinea“ românească căpăta dimensiuni internaționale iar simpla răfuială cu președintele Constantinescu și guvernul CDR-USD era depășită de misiunea înaltă a salvării onoarei internaționale a României. Criticii tratatului și-au extras energia din ideea unei campanii patriotice purtate împotriva unor conducători politici nedemni iar semnalele ce vorbeau despre tonul triumfalist al presei de la Kiev dădeau o motivație în plus pentru solidarizarea opozanților.

Ideea complotului internațional, cu complicitatea unor guvernanți români de moment a fost întărită de mesajul neașteptat trimis de Bill Clinton președintelui Constantinescu. Deși oficialitățile române negaseră permanent amestecul Occidentului în aceste negocieri Est-Est, textul telegramei americane avea să „reconfirme“, pentru opozanți tratatului, modelarea destinului României prin

imixtiuni străine. Mesajul american, încheiat pe un ton optimist, lovea însă în prejudecățile și în așteptările românilor „patrioți”: „Prin confirmarea inviolabilității frontierelor actuale între țările dumneavoastră [...] tratatul pune baza unei strânse cooperări politice... Tratatul reprezintă, de asemenea, o contribuție importantă la construirea unei Europe nedivizate... Realizarea dumneavoastră reprezintă triumful speranțelor de viitor asupra problemei trecutului”¹⁴.

Articolele din presa anului 1997 au întărit, și în cazul românesc, teoria conform căreia o mare parte din opinia publică obstrucționează o politică externă curajoasă care tinde să se abată de la tiparele retorice tradiționale. Discursul oficialităților de la București axat pe idei în mare parte abstracte pentru românul de rând – securitate continentală, Marea Europă, integrare euro-atlantică – nu a reușit să convingă totalitatea populației. Riposta, de o rară virulență, a avut în prim plan pe bucovinenii și basarabenii care cunoscuseră exodul, pe veteranii de război – cei care și-au riscat viața pentru apărarea acelor teritorii – și pe „star”-urile naționalismului românesc, „îngrijorate” și „consternate” de această nouă dezmembrare a patriei.

Reamintirea suferințelor personale și a dramelor comunităților locale din perioada 1940-1945 nu a mai lăsat loc uitării și iertării. Timpul s-a concentrat în acel mai 1997, cerându-se la modul imperativ soluții pentru probleme care datau de secole. Printr-un ciudat anacronism, guvernul Victor Ciorbea se afla în complicitate atât cu un Occident care, de sute de ani, agasa România cât și cu un regim stalinist inițiator de modificări frontaliere. Din această ultimă perspectivă, Ucraina dobânda o caracteristică metonimică, ea preluând sarcina reprezentării Uniunii Sovietice în momente în care românii simțeau nevoia de a se raporta la un mare vecin, intransigent și agresiv. Forța și perseverența argumentației anti-tratat nu demonstau doar imposibilitatea depășirii unor traume dobândite și înăbușite în timpul războiului rece, ci ofereau spectacolul unei perpetuări a acestei confruntări într-un suspendat timp est-european.

Disputa de opinii din presa anului 1997 dovedea din nou tirania amintirilor în relațiile dintre vecinii cu un trecut conflictual. Noile obiective integrate interesului național, la final de secol XX, nu au fost capabile să aducă compromisul uitării peste suferințele reevocate. Ideea de dreptate, cerută de partea care s-a simțit lezată, prima asupra ideii de iertare. Iertarea nu putea fi acordată în numele unei Europe unite, atât timp cât subiectul văzut drept vinovat nu-și recunoștea greșeala și nu admitea că dreptatea este de partea unui singur actor, cel care își asumase statutul de victimă.

Memoria colectivă a funcționat standard, atât în evaluarea caracteristicilor vecinilor de la est, percepuți permanent drept invadatori și adepți ai unor soluții de forță cât și în cazul afinităților sentimentale cu locuri ale memoriei încărcate de glorie medievală. Cu greu mentalul colectiv ar fi fost capabil de o revizuire „rațională” imediată a unor poziții clasice. Reacția opiniei publice în lunile mai-iunie 1997 a demonstrat, în ultimă instanță, incapacitatea guvernanților de a-și pregăti și construi succesul prin tehnici de persuasiune care să grăbească

depășirea unor relații ostile între națiuni vecine. Situația creată ar trebui să ofere guvernanților sugestii referitoare la noi strategii care să împace pe români cu propriul trecut și care să ofere o viziune modernă asupra mult clamatului viitor comun european. S-ar impune o campanie deliberată de reconfigurare a relațiilor dintre vecini, în care dimensiunea conflictuală să fie minimalizată de o preeminență a colaborării istorice transfrontaliere. Atât timp cât războaiele și campaniile militare sunt reperate primordiale pentru raporturile cu Ungaria sau Rusia, posibilitatea acceptării generale a unui viitor comun în Estul Europei este umbrită de o eficace tiranie a amintirilor.

- 1 Tratatul de bază româno-ucrainean, Preambul.
- 2 Bogdan Chireac, „Constantinescu și Kucima au semnat Tratatul de bază abandonând trecutul în favoarea speranțelor“, „Adevărul“, 3 iunie 1997.
- 3 Mugurel Rădulescu, „Tratatul româno-ucrainean: suspans până la încheierea negocierilor“, „Adevărul“, 5 mai 1997, p. 1.
- 4 A. Dumitrașcu, „Corneliu Vadim Tudor acuză renunțarea definitivă la teritoriile românești în favoarea Ucrainei“, „Curierul Național“, 3 mai 1997, p. 3.
- 5 „Procesul tratatului“, „Ziua“, 7 mai 1997, p. 3.
- 6 „România Mare“, 9 mai 1997, p. 12.
- 7 „Comunicat al Asociației Mondiale Pro Basarabia și Bucovina“, „Ziua“, 8 mai 1997, p. 3.
- 8 „A doua înfățișare a procesului“, „Ziua“, 12 mai 1997, p. 5; Întoarcerea refuzului este bine surprinsă la Paul Ricoeur, *Conflictul interpretărilor*, traducere de Horia Lazăr, Cluj-Napoca, Editura Echinoc, 1999, p. 128-129.
- 9 „România Mare“, 16 mai 1997, p. 1.
- 10 „În legătură cu tratatul dintre România și Ucraina“, „22“, nr. 18, 6-12 mai 1997, p. 2.
- 11 „Minoritatea română din Ucraina nu privește pozitiv încheierea tratatului româno-ucrainean“, „Adevărul“, 5 mai 1997, p. 4.
- 12 „În legătură cu tratatul Româno-Ucrainean“, „22“, nr. 18, 6-12 mai 1997, p. 2.
- 13 „Compromisul româno-ucrainean văzut de marile agenții de presă“, „Adevărul“, 5 mai 1997, p. 5.
- 14 „Bill Clinton felicită președinții României și Ucrainei pentru semnarea tratatului de bază“, „Adevărul“, 4 iunie 1997, p. 9.